

Онiщенко Оксана
кандидат історичних наук, доцент,
Чернігівський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти ім. К.Д.Ушинського

Onishchenko Oksana
Candidate of historical sciences, associate professor
Chernihiv Regional Institute
of Postgraduate Pedagogical Education named Ushinsky
oniscenko@bigmir.net

Вплив Першої світової війни та революційних подій 1917 року на повсякденне життя населення українських губерній

The impact of World War I and the revolutionary events of 1917 on the daily living of ukrainian provinces

У статті аналізуються зміни у повсякденному житті населення українських губерній Російської імперії, що відбулися з початком Першої світової війни та розгортанням революційних подій 1917 року. Військово-політичні катаклізми змінили звичний уклад життя населення, призвели до глибоких економічних, соціально-побутових та моральних проблем в суспільстві.

Ключові слова: світова війна, революція, повсякдення, продовольча криза.

This article analyzes the changes in the daily lives of the population of ukrainian provinces of the Russian Empire, which took place from the beginning of World War I and the deployment of revolutionary events of 1917. Military and political upheavals have changed the habitual way of life, led to the profound economic, welfare and moral issues in society.

Keywords: world war, revolution, everyday, food crisis.

Перша світова війна нещадно вплинула на повсякденне життя всього населення. І якщо від прямої участі у політичній чи національній боротьбі людина могла відмовитися, то господарська та морально-психологічна катастрофи торкнулися кожного, змінюючи весь звичний уклад життя. З іншого боку повсякденність, як сфера соціальна, відображала стан тогочасної політики, економіки, культури. У повсякденності відбувалося сприйняття нових умов життя, формувалися ціннісні орієнтації, індивідуальні погляди на оточуюче середовище, життєві пріоритети.

Актуальність даної теми обумовлена потребою висвітлити маловідомі факти повсякденного життя населення українських губерній в умовах Першої світової війни, повернути до історії нашої країни постаті, події, факти, явища та процеси, що раніше не ставали предметом наукових досліджень, для більш повного відтворення історичного минулого.

Метою даного дослідження є спроба аналізу впливу Першої світової війни та революційних подій 1917 р. на повсякденне життя, на трансформацію гендерних ролей та соціальних установок населення українських губерній Російської імперії.

З розгортанням війни населення, з одного боку, намагалось певним чином адаптуватись до нових специфічних соціально-політичних змін у суспільстві, а, з іншого боку, продовжувало виконувати свої традиційні соціальні ролі.

Перша світова війна призвела до знекровлення України, спустошення частини її території, погіршення життєвого рівня населення. Дезорганізація на залізницях, нестача продуктів харчування в містах і промислових регіонах, швидке зростання цін і спекуляції стали звичайними явищами в роки війни. Під час заготівлі продуктів військова й цивільна влада практикувала адміністративні методи регулювання продовольчого ринку — фіксовані ціни, заборони на вивіз продуктів тощо.

Загалом, виникненню продовольчої кризи в роки війни сприяли помилки в урядовій політиці. Майже виключне пристосування економіки до потреб армії призвело до катастрофічного зменшення виробництва сільськогосподарських машин і товарів народного споживання, згортання традиційного обміну між містом і селом. Як наслідок, рівень товарності сільськогосподарських культур, особливо хлібних, різко знизився, що загострило продовольчу кризу¹.

У великих містах здобуття харчів та необхідних речей для існування ставало неабияким героїзмом. Здебільшого ці проблеми лягали на плечі жінок.

Становище у Харкові яскраво відображено у спогадах невідомого солдата: «Проходим главными улицами Харькова... У одной продовольственной лавки толпа женщин, чтобы получить фунт хлеба. Женщины кричат «Куда вы идете, разве не надоело вам, когда будет конец войны». Одна выходит из за-тылка с ребенком: «Третий день стою здесь и мерзну с ребенком, чтобы получить фунт хлеба, но получить не могу. Куда вы идете, — говорит со слезами, — или у вас нет жен и детей дома, которые находятся в таком же положении, как я вот с ним, да двое еще немного побольше заперты в нетопленной комнате дома». Мороз пробегает по телу, вспоминаются жена и дети»².

Про ситуацію в Одесі згадувала Т. Михайловська-Цимбал: «Харчові продукти зникли, їх можна було здобути лишень на чорному ринку, і то здебільша в обмін за цінні речі й золото, й тому більшість населення голодувала. Натомість я ходила на

---

¹ Шапошнікова Н.О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 — лютий 1917 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.О. Шапошнікова; НАН України. Ін-т історії України. — К., 2000. — С. 13–14.

² Голос народа. Письма и отклики рядовых советских граждан о событиях 1918–1932 гг. — М.: РОССПЭН, 1997. — С. 22–23.

безплатні обіди, що їх давали для голодуючої інтелігенції якіс протестантські церкви»³.

Децо легше було у побутовому плані дружинам чиновників, яких брали на військову службу. Вони, за існуючим законом, залишали своїм дружинам доручення на отримання свого жалування.

Важливу роль у допомозі мешканкам міст та їхнім родинам відіграли місцеві органи самоврядування, громадські та добротинні організації. Саме завдяки їм значна кількість солдаток отримували безкоштовно опалення, продукти, одяг тощо. Крім того, солдаткам, які мали багато дітей, на кожного виплачували певні кошти та надавали житло, за яке не потрібно було платити ренту, за таких умов вони отримували можливість залишити роботу і займатися лише сімейними справами⁴.

Під час Першої світової війни дружини та діти військових вперше в історії Російської імперії почали отримувати державну допомогу. Але їхні резерви поступово закінчувалися, що змушувало жінок вдаватися до виступів, які нерідко закінчувалися погромами та безчинствами. Про події у Полтаві згадував В. Андрієвський: «Забракло хліба. Прийшло до кінця заготовлене попередниками паливо. Управа не могла дати собі ради з «солдатками», яким виплачувала пенсію за чоловіків. Трохи не щодня перед управою чинилися «бабські бунти»⁵.

У Києві «разоленные задержкой пособий жены запасных ворвались в зал во время заседания, стащили с трибуны «уважаемого» главу народа и, тормоша его и неистово ругаясь, требовали сию же минуту выдачи задержанных пособий, заяв-

---

³ Михайловська-Цимбал Т. З військового гнізда (Спогади) / Т. Михайловська-Цимбал. — Буенос-Айрес, 1977. — С. 70.

⁴ Щербинин П.П. Военный фактор в повседневной жизни русской женщины в XVIII — начале XX в. / П.П. Щербинин. — Тамбов: «Издательство Юлис», 2004. — С. 287.

⁵ Андрієвський В. З минулого (1917-й рік на Полтавщині) / В. Андрієвський. — Нью-Йорк. — 1963. — Т. I. — Ч. 1–2. — С. 108.

ляя при этом, что не выпустят его из своих рук до тех пор, пока их требования не будут удовлетворены. Глава города оказался в плену у разъяренных женщин»⁶.

У Кременчузі солдати також організували бунт, «требуя выдачи бесплатного хлеба, причем избили еврейку-торговку и арестовали депутата солдатского совета, обвиняя их в распродаже казенного продовольствия...»⁷.

Цікавим було те, що органи міської влади в багатьох випадках, щоб приборкати розлючених жінок, йшли назустріч їхнім вимогам. Але при цьому спостерігалась певна невідповідність: разом з підвищенням норми пайків, з травня по серпень 1917 р.: вони зросли з 6 руб. до 15 та 20 руб., прямо пропорційно збільшувалась і кількість солдаток, що вимагали допомоги.

Досить часто з проханнями про одержання допомоги зверталися і ті жінки, які їй не потребували. Можливо, це пояснювалося психологічними проявами менталітету: якщо дають допомогу усім, то чому і мені їй не отримати.

Крім того, були відсутні чіткі критерії видачі допомоги, норми постійно змінювалися, влада, місцеві та громадські органи, які займалися виплатами, втрачали контроль над масовими виступами, проявами незадоволення, безкінечними скаргами на несправедливість чи відсутність коштів⁸.

За таких обставин значно зріс рівень нелегального постачання різного роду товарами та харчами. Людей які займалися такого роду діяльністю називали мішечниками. На 1917 р. серед мішечників були різні групи населення, за винятком викладачів навчальних закладів, земських службовців, духовенства, коопе-

---

⁶ Бош Е.Б. Годы борьбы / Е.Б. Бош. — К.: Политиздат Украины, 1990. — С. 36.

⁷ Бунт солдаток // Киевская мысль. — 1917. — 10 мая. — С. 4.

⁸ Щербинин П.П. Военный фактор в повседневной жизни русской женщины в XVIII — начале XX в. / П.П. Щербинин. — Тамбов: «Издательство Юлис», 2004. — С. 273.

ративних робітників. Влітку 1917 р. серед міщачів переважали дрібні торговки з міст та залізничних станцій. Вони скуповували провізію перш за все для спекуляції. Їх називали «плакальницями». Селяни та працівники повітових комітетів у хлібних районах жаліли жінок, які, видаючи себе за солдатських вдів, «виплакували» хліб.

Восени 1917 р. торговки вже здебільшого стали споживачами і загальна кількість жінок серед міщачів почала скорочуватись. По-перше, після демобілізації та росту рівня безробіття нелегальною торгівлею почала займатися значна кількість чоловіків; по-друге, пересуватися по країні стало значно важче у технічному та фізичному плані⁹.

Що ж стосується представників більш заможних верств населення, то у перші місяці війни вищі прошарки суспільства охопили патріотичні настрої. Учорашні гімназисти записувалися добровольцями на фронт, а дівчата масово йшли на курси сестер милосердя. Більшість випускниць курсів відправлялася у складі санітарних потягів та польових лазаретів на фронт, деякі доглядали за пораненими в місцевих шпиталях¹⁰.

З початком війни та напливом біженців на території українських губерній розгорнуло свою діяльність «Товариство допомоги населенню Півдня Росії, що постраждало від воєнних дій» («Товариство допомоги жертвам війни»).

До 1917 р. допомога Товариства була направлена безпосередньо на допомогу постраждалим від війни, біженцям та переселенцям. З розгортанням революційних подій Товариство розширило коло діяльності. Воно почало надавати допомогу та підтримку і місцевому населенню, яке потерпало від внутрішніх

---

⁹ Давыдов А.Ю. Нелегальное снабжение российского населения и власть. 1917–1921 гг.: Мешочники / А.Ю. Давыдов. — СПб.: Наука, 2002. — С. 30.

¹⁰ Березкіна О. 1914 рік: від трагічного до смішного / О. Березкіна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vid.cn.ua/content/view/11555/65/>

політичних, економічних, соціальних криз. Товариство намагалось допомогти у забезпеченні громадян одягом, паливом, продовольством, притулком, роботою, надавало хворим медичну допомогу, брало на себе турботу з розміщення сиріт та дітей незаможних батьків у притулки та навчальні заклади тощо.

Також слід зазначити, що у перші роки війни патріотичні настрої серед заможних верств населення призвели до відмови від вишуканого способу життя, модного одягу, коштовностей, внаслідок чого відбулося зниження цін на предмети розкоші¹¹.

Однак ситуація змінилася вже на початку 1917 р.: «На наряды тратились безумные деньги. Тратились преимущественно на мех, который, благодаря усиленному спросу на него, вздорожал в 4–6 раз... Наиболее падки к безумным тратам на наряды оказались дамы средней буржуазии, разбогатевшей во время войны, благодаря разным коммерческим комбинациям. Что же касается дам высшего света, то они главным образом, только пополняли свои наряды»¹².

Таким чином, населення поступово звикло до військового стану та поверталось до звичного укладу життя.

Як зазначала у своїх спогадах Т. Михайловська-Цимбал, перебуваючи у 1917 р. в Одесі: «Хоч назагал ситуація була дуже погана, але життя для мене стало дуже цікаве... В Одесі кипіло. Мітинги, дискусії, літературні вечори, доповіді... Були ми, наприклад, на літературному вечорі російського талановитого поета О. Блока, про якого говорила вся Одеса (і не лише Одеса). Читаючи свої поезії, Блок викликав таку бурю емоцій, що слухачі просто божеволіли від захоплення»¹³.

---

¹¹ Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О.Л. Вільшанська // Український історичний журнал. — 2004. — № 4. — С. 67.

¹² Наши дамы // Последние новости. — 1917. — 13 января. — С. 4.

¹³ Михайловська-Цимбал Т. З військового гнізда (Спогади) / Т. Михайловська-Цимбал. — Буенос-Айрес, 1977. — С. 70–71.

Користувався значною популярністю серед різних верств населення і кінематограф. До кінотеатрів вишикувалися черги, незважаючи на підвищення цін на квитки, люди намагалися розважитися та відволіктися від щоденних проблем, пов'язаних з нестабільним економічним та політичним становищем.

Закономірним у часи війни та революції було падіння моральності: «Наряду с разнообразной спекуляцией и ловлей в мутной воде наблюдалось неизменно сопутствующее всем великим потрясениям разложение нравов. Размножались игорные дома, где игра шла нередко на огромные суммы. Необеспеченность завтрашнего дня, легкая нажива, наконец обесценение денежных знаков — все побуждало к широким тратам. Рестораны были полны, и за бутылку ликера платили, не морщась, сотни рублей. Женская честь превращалась в предрассудок»¹⁴.

Неймовірно швидко у містах зростала кількість притонів, власники яких, прикриваючись вивісками мебльованих кімнат чи чайних, розповсюджували наркотики¹⁵.

Падіння моральності позначилося і на розвитку такого явища як проституція, яку ще у 1844 р. за наказом Миколи II було легалізовано на теренах усієї Російської імперії. За регламентацією правлячого сенату від 1892 р. реєстрація повій могла здійснюватися лише на добровільних засадах. При цьому, «жовтий квиток» отримували тільки ті повії, які жили та працювали безпосередньо у борделях. Для того, щоб дати повіям шанс повернутися до нормального життя, держава захищала їх від свавілля роботодавців. Було законодавчо встановлено, що повія може у будь-який час залишити роботу, навіть не зважаючи на борги перед її роботодавцем. Що стосується неповнолітніх дівчат, то приймати їх у будинки розпусти суворо заборонялося. І все ж таки отримати «жовтий квиток» було значно простіше,

---

¹⁴ Революция на Украине по мемуарам белых. — М.: Госиздат, 1930. — С. 219.

¹⁵ Аксёнов В. 1917 год: социальные реалии и киносюжеты / В. Аксёнов. — История страны / История кино. — М., 2004. — С. 42.

ніж його позбавитися. За існуючими правилами, перестати вважатися повією і звільнитися від нагляду поліції було можливо лише у чотирьох випадках: після досягнення певного віку, у разі заміжжя, за власним бажанням, але лише після тривалої перевірки з боку поліції, за «поручительством» поважної і благонадійної людини¹⁶.

Війна та революція, пов'язані з мобілізацією та концентрацією великої кількості молодих чоловіків, відірваних від дому, безперечно супроводжувалися зменшенням кількості офіційно піднаглядних повій та збільшенням таємних. В цілому на початок ХХ ст. серед повій доля домашньої прислуги складала 45%, швачок — 8,4%, безробітних — 6,4%, робітниць фабрик — 3,7%. Головний шлях поповнення зайнятих у цій сфері проходив з села у місто. Крім того, з початком світової війни неочікуваний резерв проституції склали жінки із західних регіонів, де проходили бойові дії¹⁷.

Падіння життєвого рівня населення, ріст кримінальної активності, знищення як матеріальної, так моральної основи благополуччя суспільства призвели до загального різкого росту злочинності¹⁸. Розклад армії та дезертирство лише посилили його рівень. Так, у Чернігові, за свідченням очевидця, чоловікам, котрі повертаються додому з дружинами пізно вночі, доводилося платити за останніх «викуп». Досить часто траплялися випадки згвалтування школярок, які поверталися додому із другої зміни приблизно о 8 годині вечора¹⁹.

---

¹⁶ Руденок В. Чернігів — подорож на 100 років назад / В. Руденок. — Чернігів, 2009. — С. 24–25.

¹⁷ *Голосенко И.А.* Социологические исследования проституции в России (история и современное состояние вопроса) / И.А. Голосенко, С.И. Голод. — СПб., 1998. — С. 55.

¹⁸ *Зориков А.Н.* Криминогенная обстановка как результат и фактор социальной мобильности в России в нач. ХХ в. / А.Н.Зориков // Революция и человек: Быт, нравы, поведение, мораль. — М., 1997. — С. 5–8.

¹⁹ Город во власти бандитов // Черниговская земская газета. — 1917. — 13 октября. — С. 5.

Отже, виснажлива світова війна та революція змушували жінок і чоловіків змінювати звичний уклад життя, пристосовуватися до нових реалій буття. Загальною рисою повсякденного життя населення як у містах, так і у сільській місцевості, стало панування хаосу та розрухи.

В цілому, в роки війни та революції, серед різних верств населення спостерігався ще більший розкол. Поведінка населення здебільшого визначалася психологією та світосприйняттям того прошарку, до якого вони належали.